

Při příležitosti předání sborníku Milý Bore... Brno, 2003. Foto: Arne Mann.

K desetiletí cikánské školy v Užhorodě

V tomto příspěvku přinášíme v plném znění nově nalezený historický pramen – text populárně-naučné rozhlasové přednášky o cikánské škole v Užhorodě, která byla odvysílána Československým rozhlasem Praha dne 20. 12. 1936.¹ Jde o příspěvek dr. Josefa Šimka, vrchního odborového rady ministerstva školství, který byl přímým iniciátorem vzniku školy. Společně s taktéž nedávno nalezeným filmovým šotem (němým, cca 2,5 min délky) zpravodajského filmu *Užhorod 1934*² jsou obě tyto archiválie svědectvím toho, že novátorskému pedagogickému postupu, tedy cikánské škole v Užhorodě, se kromě dobových odborných studií dostalo ve své době pozornosti i ze strany všech typů sdělovacích prostředků v republice.³

Vzhledem k tomu, že kontext vzniku a vývoje „cikánských škol“⁴ v ČSR 1918 – 1938 není dodnes v odborné literatuře uspokojivě zpracován, je na úvod potřeba nejprve aspoň stručně shrnout stav pramenné základny, zejména dobové publikované literatury, která pomáhá objasnění tohoto historického fenoménu.

Dosud víme, že sám autor uvedené rozhlasové přednášky, Josef Šimek, publikoval o cikánské škole (minimálně) dva texty.⁵ Starší z nich, podrobně zpracovaný příspěvek v dobovém periodiku *Úchylná mládež* nám může sloužit pro objasnění některých informací, které se do rozhlasové přednášky dostaly ve

1 Archiv Českého rozhlasu: databáze AISPF – SI:P 10540. *K desetiletí cikánské školy v Užhorodě*. Ve své době byly několikaminutové rozhlasové přednášky žánrem, kterým se posluchačům přibližovala méně známá témata. Tato přednáška byla odvysílána v čase mezi 17:15 – 17:30. Datum odvysílání ČRo bylo zřejmě zvoleno proto, že historicky prvním vyučovacím dnem školy byl 22. prosinec 1926.

2 Národní filmový archiv: ZF 929 – Užhorod 1934 (výrobce: Bratři Deglové).

3 Nálezy v Archivu Českého rozhlasu a Národního filmového archivu byly výsledkem systematických rešerší, respektive přípravy výstavy „PAŤAN – MA PAŤAN. VĚRTE – NEVĚRTE. Romové a média“ v Muzeu romské kultury v Brně (výstava kurátorů Michala Schustera a Milady Závodské se konala 25. 10. 2013 – 23. 2. 2014). Mnohem četnější jsou samozřejmě nálezy v dobovém tisku – *Národních listech*, *Lidových novinách*, *Prager Mittag* a dalších – tyto články byly jako historické prameny částečně již využity (například Sommer, 1994). Dále viz též pozn. 16.

4 Pro potřeby vypracování komentáře budeme používat dobové (a později zaužívané) spojení „cikánská škola“. Je však nutné si uvědomit, že v českém jazyce výraz „škola“ označuje jak (samostatnou) instituci, tak (samostatnou) budovu – což ovšem, v případě „cikánské školy“ v Užhorodě (i dalších následně zakládaných v jiných obcích ČSR), určitě platilo pouze ve významu „samostatná budova“, ve které byla původně jednotřídní výuka romských dětí z Užhorodu realizována: „Dne 22. prosince 1926 byla otevřena škola (vlastně třída) pro cikánské děti v Užhorodě...“ (Šimek, 1927: 134, a dále nn.), viz i závěr tohoto rozhlasového příspěvku i srovnání textu v dalších komentářích. Z hlediska instituce šlo o třídu, spadající pod slovenskou státní školu na Drugetově náměstí v Užhorodě (Šimek, 1927: 137).

5 Šimek, 1927 a Šimek, 1936.

zkrácené podobě. Z dalších dobových pramenů, které zřejmě všechny čerpaly z obou Šimkových textů, jsou cenné studie Františka Štampacha⁶ a významnou je i práce Marie Novákové, a to i tím, že (publikovaná v Romano džaniben) přináší dvě fotografie školy a dětí z roku 1933.⁷ Další dobové fotografie (interiéru třídy) zřejmě z konce dvacátých let se ovšem nalézají v dalších publikacích,⁸ z nichž pozoruhodný je zejména příspěvek Antonína Hrbka – syna někdejšího vládního komisaře Užhorodu Jana Hrbka.⁹ Z pozdějších publikací, které se o *cikánské škole* zmiňují, je pro budoucí badatele významný zejména jeden kritický bod hodnocení Jiřího Lípy. Ten ve své recenzi na knihu Zdeňky Jamnické – Šmergllové¹⁰ v časopise *Československá ethnografie* výslovně uvádí, že autorka „*vzbuzuje dojem, že její [rozuměj cikánské školy v Užhorodě] zřízení bylo součástí nějaké státní akce řešení problému cikánů. To odporuje faktům...*“¹¹ Právě historická otázka, nakolik se v době dvacátých a třicátých let 20. století v Československu jednalo o komplexnější snahy řešení problému vzdělávání „cikánských“ dětí zůstává podle mého názoru nadále otevřena.¹² Přistoupíme-li k výčtu obcí, kde tzv. cikánské třídy byly na Slovensku a Podkarpatské Rusi otevírány, tj: po Užhorodu dále Košice,¹³ ale podle J. Šimka též Mukačevo, Ľubica u Kežmarku, Giraltovce, Dobšiná,¹⁴ a přihlédneme-li ke konstatování F. Štampacha, který píše že „... *dochází již na Slovensku k řešení problému, o němž zde píšeme, a objevují se pokusy budovat speciální školství pro cikány...*“ (Štampach, 1927: 344), bylo by od historiků jistě na místě prohledat dostupné archiválie centrálních státních institucí té doby (zejména Ministerstvo školství a národní osvěty a Ministerstvo vnitra), ale i školských úřadů nižší instance, respektive zaměřit badatelskou pozornost do lokálních písemných pramenů právě zmiňovaných obcí (probádat systematicky historie jejich elementárních škol – tj. mimo úředních pramenů též kroniky obcí, výpovědi pamětníků apod). A to z toho důvodu, aby bylo dosaženo ideálního poznání, v jakém historickém kontextu vývoje institucionálního vzdělávání v ČSR cikánská škola v Užhorodě mohla vzniknout, vznikla a existuje dodnes.¹⁵

6 Štampach, 1927, 1930, 1933.

7 Nováková, 1995.

8 Davidová, 1965: 27 (autorem této fotografie je zřejmě etnograf Jozef Kolarčík Fintický), Hrbek 2014.

9 Jan Hrbek (1979–1938) byl ve funkci vládního rady města Užhorodu v letech 1924 – 1928, přičemž ale jeho společenské aktivity v Užhorodu toto období dalece přesahují (ve městě působil jako státní úředník 1922–1930). O jeho zásluze na založení školy viz Šimek, 1927:135-6 a též viz níže v pozn. č. 20.

10 Jamnická – Šmergllová, 1955.

11 Lípa, 1957: 314.

12 Zatím jediný komplexnější pohled lze najít u C. Nečase (2005).

13 Jurová a Zupková, 2007: 106-107; viz i článek A. Jurové v tomto čísle RDž – pozn. red.

14 Šimek (1936: 355) mimo výše vyjmenované uvádí další: „...*budou-li ještě otevřeny cikánské třídy v Bělé u Kežmarku a v Nové Lesné pod Tatrami.*“ Karel Sommer (1994: 109) uvádí dále Medzilaborce a Podskal-ku u Humenného.

15 S výjimkou A. Jurové (2007), která přinesla nové informace o škole v Košicích, není v odborné literatuře o výše uvedených dalších tzv. cikánských třídách podrobně známo nic, a to i přes to, že jsou ve výčtu opakovaně v odborné literatuře uváděny (i jen nekriticky opisovány).

V níže publikovaném historickém prameni chceme přinést kromě nových detailních historických informací i určitý aktuální podnět k systematictějšímu zpracování historie institucionálního vzdělávání Romů.

Komentáře zpracovala Milada Závodská

K desetiletí cikánské školy v Užhorodě

Za každým větším městem Podkarpatské Rusi je zvláštní tábor, tzv. cikánská vesnice.¹⁶ V ubohých domcích tu žije usedlým způsobem několik cikánských rodin a hodně dětí. Domky stavěny jsou z nepálených cihel, nemají komínů a uvnitř není téměř žádného zařízení. Cikáni žijí se výrobou nepálených cihel, čistěním města, sbíráním odpadků a pohodnictvím a děti žebrají. Tu a tam některý z cikánů je hudebníkem. Takové poměry byly na Podkarpatské Rusi až do r. 1925. Tenkrát počala školská správa uvažovat o zaškolení cikánských dětí. Ale do normální školy cikánské dítě se nehodilo. Vždyť bylo otrhané, nečisté a nebylo vedeno k žádnému pořádku. Přišlo-li přece některé cikánské dítě do normální školy,¹⁷ setrvalo v ní několik dní – potom zase věnovalo se svému toulavému, žebravému životu a vyrůstalo v analfabeta.¹⁸

Abych tento nepřijemný stav odstranil, pojal jsem v r. 1926 myšlenku zřídit v Užhorodě zvláštní třídu pro cikánské děti. Chtěl jsem, aby cikáni považovali školu za svoji a proto jsem stanovil požadavek, aby si cikáni postavili školu sami.¹⁹ Cikáni podepsali palcem ruky smlouvu, že vyrobí 19.000 cihel, a potom město zahájilo stavbu.²⁰ Uprostřed prosince 1926 byla budova hotova a opatřena nábytkem. Pro cikánskou školu určený učitel Josef Šesták²¹ začal hned mezi

16 Skutečnost, že na Podkarpatské Rusi existují romské osady, a jak se v nich žije, vzbuzovala už ve dvacátých letech pozornost československých médií, novin – i zpravodajského filmu. Na ukázkou dobové retoriky např. text komentáře z filmu Užhorod a jeho okolí (1922): „Cikánská čtvrt v Užhorodě. Tito cikáni jsou maloobchodníci a nelze je ztotožňovat s cikány potulnými, ani s některými zámožnými cikány na Slovensku“ (NFA, Užhorod a jeho okolí 1922). Dále viz např. obsáhlý ilustrovaný článek „Podkarpatská cikáni“ v *Lidových novinách*, 3. 5. 1931 a další.

17 „Historie snažení obyvatelů města Užhorodu o zaškolení cikánských dětí resp. zřízení školy pro cikány začíná roku 1923/1924...Nebylo však uznáno, že i pro cikánské dítě jest obec povinna vlastně vystavěti a zřídit školu...“ (Šimek, 1927: 135).

18 O úrovni vzdělání na Slovensku a na Podkarpatské Rusi a o zlepšení neuspokojivých poměrů tam, se pojednává podrobně v dobovém monumentálním díle *Vývoj a dnešní soustava školství* (Kádner, 1929-38). Též včetně zmínky o cikánské škole v Užhorodě (Kádner, 1931: 177), která je zařazena do § 10. *Školství v zemích nově přibylých*. O situaci Romů na Slovensku a Podkarpats. Rusi podrobně Fr. Štampach, který podrobně rozlišuje různé úrovně školního vzdělávání Romů v různých lokalitách ČSR (Štampach, 1927).

19 Na tuto myšlenku kladl J. Šimek důraz odpočátku, již v letech 1926-7 (Šimek, 1927: 135-136).

20 Stavba školní budovy měla plnou podporu vládního komisaře J. Hrbka a město přispělo na stavbu více než polovinou celkového rozpočtu, zaplatilo 35.000 Kč. Další 15.000 Kč poskytlo Ministerstvo školství, 10.000 Kč prezident republiky a 5.000 Kč viceguvernér (Šimek, 1927: 136).

21 Učitel J. Šesták byl pro tuto práci vybrán zejména pro své jazykové schopnosti, neboť ovládal východoslovenské dialekty i romštinu (Šimek, 1927: 137). Dalšími učiteli byli následně V. Tomčány, M. Cinkovský a L. Hegeduš (Hrbek, 2014).

cikánskými dětmi působiti, vypravoval jim, proč se chodí do školy, slíbil jim pomůcky i ošacení. Starší cikáni sledovali působení mezi dětmi se zájmem a hned doporučovali hojné užívání rákosky, poněvadž jinak prý to s dětmi nepůjde. Den před otevřením školy sešly se děti v budově po prvé. Byl to jakýsi zápis. Vstup do třídy, která byla trochu vyzdobena pro zítřejší slavnost, působil na prvních 35 dětí zvláštním způsobem: byly jako u vytržení. Když učitel nechal dětem chvíli času, aby viděl, co budou dělat, když nejsou pod nejpřísnějším dozorem, rozproudil se ve třídě ruch, vytvořily se skupiny, děti zpívaly, některé tancovaly, všechno prohlížely, ale také na všechno lezly, otvíraly okna, opouštěly školu a zas přiváděly nové malé nebo menší děti, učiteli neznámé. Slavnostní otevření školy bylo 22. prosince 1926²² v 10 hod dopoledne a toho dne seděly děti ve škole už od 6 hod. ráno, aby nepřišly pozdě; takovou chuť projevíly ke škole ještě před zahájením.

Po vánocích 1926 začala škola. Po první 4 měsíce byla docházka téměř 100% – ní. Po čtyřech měsících znaly už děti velkou abecedu, ale při vyučování byly těkavé, čtení dělalo jim velké potíže, nejraději by byly odpovídaly hromadně. Osnova cikánské školy připouštěla, aby se na škole učilo hře na housle.²³ Tomuto předmětu vyučoval starý cikánský primáš Lacko Martón. Ačkoli počáteční dovednosti ve hře na housle u dětí byly velmi nepatrné, byl učiněn do konce školního roku značný pokrok. Ale přes prázdniny děti skoro všechno zapoměly, hlavně z mluvnice i čtení. Druhého roku děti vše zas dohonily a už si navykly i čistotě a byla povzbuzena chuť k návštěvě školy. Též zmírněna byla cikánská dotěrnost. Aby se u dětí neobjevila zase žebravost, zavedeny byly ženské ruční práce i práce výchovné, které byly vzpruhou vyučování v předmětech literních. Třetím rokem učinily děti značný pokrok – v počtech došlo se k dvojciferným číslům i ke zlomkům a na učivo prvoučné navazovala již občanská nauka a výchova, při níž se dbalo zušlechtnění citu a vyvíjení dobrých zvyků a vštěpování pravidel slušného chování. Čtvrtým rokem vyučovalo se již všem předmětům podle osnovy normální školy, ovšem trochu upravené. V tomto roce zajímali se i cikánští rodiče o prospěch svých dětí. Bylo jim sděleno, že malí cikáni mají značnou bystrost a pohotovost myšlenek, ale že chlapci jsou celkem pomalejší než děvčata. Zato však hoši jsou vytrvalejší. Také toho roku bylo pro veřejnost sděleno, že ve škole nebylo vážnějších poklesků proti chování. Nic se ve škole neztratilo a cigarety a peníze učitelem ve třídě zapomenuté ležely druhý den na téže místě – nebylo z nich nic odcizeno. V pátém roce přestoupilo již několik dětí na školu měšťanskou, ale setrval na ní pouze 1 žák. Za 10 let trvání cikánské školy vyšlo školu celkem 36 žáků. Celkový prospěch se zlepšil, ale přes to je

²² Jak popisuje J. Šimek ve svém článku podrobně, byl v tomto zahájení záměr psychologicky děti postupně s prostředím seznámit, a opravdová výuka začala až v lednu 1927 (Šimek, 1927: 137-138).

²³ Tento experiment vyžadoval vyřídít výjimku Ministerstva školství (Šimek, 1936: 354).

Cedule u vstupních dveří „cikánské školy v Užhorodě“, 1934.
(Snímek zhotoven z archivního filmu ZF Užhorod 1934,
film uložený v NFA Praha)

charakteristické, že ani z jednoho absolventa cikánské školy nestal se řemeslník. Za to několik absolventů, kteří vynikli v hudbě, vytvořilo 2 kapely.

Cikánská škola, která byla míněna původně jako pokus, udržela se celých 10 let a zkušeností bylo použito při zřizování dalších škol pro cikány.²⁴ Cikánská škola je druhým domovem mladých cikánských dětí, třebaže je zjištěno, že absolventi školy se později o školu mnoho nestarají. Pouze 2 či 3 přijdou za rok na školu se podívat a to ještě v době, kdy je venku zima. Naproti tomu chtějí starší cikáni, aby jim učitel večer předčítal z novin, aby jim vypravoval, co se stalo nového ve světě, chtějí vědět něco z dějin, hlavně to, co jim kuse vypravovaly děti doma. Později byly zřízeny při škole i večerní besídky a v nich vyklíčila snaha, aby se ukázky vyučování hudbě ukázaly i širší veřejnosti vystoupením v divadle. V r. 1931 vystoupily tedy cikánské děti i starší cikáni v několika veřejných vystoupeních v Užhorodě, v Mukačevě a Košicích. Chtěli také jeti do Prahy, ale pak z tohoto výletu sešlo.

Jednou z nejzajímavějších knih cikánské školy jest kronika.²⁵ Kniha tato je opravdu dokladem mnohostranné učitelovy činnosti. Učitel na cikánské škole, kromě pedagogických povinností, zastává i povinnost holiče a střihače vlasů, ale také cikánského jazykozpytce, slovníkáře, sběratele písniček, rčení a nadávek, ale také je poradce dospělých, jimž dělá advokáta, písaře a poradce i v nejchoulostivějších věcech. V uznání těchto prací byl učitel Hegedüs cikánským králem Kviekem²⁶ povýšen na cikánského barona.

Kronika jest však též důkazem toho, že cikánská třída v Užhorodě jest velmi zajímavým pedagogickým pokusem. V pamětní knize potvrdili svoji návštěvu

²⁴ Viz pozn. 14 a 30.

²⁵ V současné době usilují o získání textu školní kroniky a pamětní knihy. Pomocí tohoto pramene by se kvalitněji dala interpretovat celá řada dalších informací – jakož i zmínky o zahraničních návštěvách, viz i pozn. 26.

²⁶ Velmi pravděpodobně šlo o Janusza Kwieka, jehož korunovace byla ve své době (1937) událostí v Evropě obecně známou (Liégeois, 1995:211).

pedagogové z 18 států. Charakteristické jest, že nejdříve přišli zástupci těch států, které mají cikánů nejméně! Mnoho osob anebo novinářů napsalo do pamětní knihy kritiku nebo poznámky o činnosti školy a vyslovili se celkem s uspokojením.

Dnes je cikánská škola v Užhorodě dvoutřídní.²⁷ Do každé třídy chodí asi 30 dětí, školní návštěva jest asi 90%. Jarní krásné počasí nemá vlivu na školní docházku. Během 10 let zlepšil se prospěch dětí ve škole, škola probudila v cikánech smysl pro vyšší lidskou úroveň, děti, které přicházejí dnes do první třídy, snad vlivem starších sourozenců, kteří už chodili do školy, jsou civilisovanější a celkem klidnější. Z celkového počtu jest asi 14% žáků velmi dobrých a přes 20% žáků nedostatečných. Jenom polovička chlapců je dobrými hudebníky.

To je tedy historie cikánské školy!

Bylo mi též vytýkáno, proč vlastně byla škola zřízena, neboť byla obava, aby školou nevytvořila se v Československé republice nová menšina. Není to možné, neboť na škole učí se slovensky.²⁸ Ale cikán je jiný člověk, liší se vždy od našeho obyvatele a dohromady spojuje je řeč i způsob života, který prozrazuje se láskou k přírodě a k životu v ní. Cikán má nadbytek citu a tato okolnost dala cikánům vyniknouti v hudbě. Cikáni jsou nervosní, ve štěstí jásají, v radosti pijí i šampaňské a pak trou bídu, v neštěstí hned zoufají. Cikáni mají jiný myšlenkový pochod nežli my, mají jiný charakter, žijí v jiném ovzduší a vniknouti jim do duše a poznati ji je velmi těžko, neboť se dovedou přetvařovat. Nemají jasného vědomí o cti v našem slova smyslu. Ctí je pro ně příslušnost k cikánské rase – a potom, aby byl cikán dobrým hudebníkem.

To je tedy charakteristika cikána. Nemá tedy právo na svoji školu, v níž by byl vychováván a vyučován?²⁹

Až školu vyjdou děti z této generace, jež dnes školu navštěvuje, přiblíží se tato cikánská škola normální obecné škole a děti cikánů přiblíží se výchovou dětem chodícím do normální školy. Pak teprve nebude potřeba cikánské školy u nás. Zatím kromě Užhorodu je ještě třída pro cikánské děti v Mukačevě, Giraltovcích, Dobšíně a v Lubni.³⁰

27 Od počátku svého zřízení byla tato „cikánská škola“ jednotřídní, jako dvoutřídní se začalo učit od 15. 10. 1935 (Šimek, 1936: 355).

28 Oficiálně šlo o „školu s československým vyučovacím jazykem“. J. Šimek byl s jazykovými znalostmi Romů v Užhorodě podrobně obeznámen (viz Šimek, 1927: 135, 137; 1936: 534). Romštinu zřejmě neovládal, ani ji nepokládal za samostatný jazyk, nýbrž označuje ji jako „cikánský žargon“ a „hantýrku“ (neměl zřejmě dostatečné informace o lingvistickém akademickém poznání své doby), ovšem respektuje ji – viz též pozn 21.

29 Toto není řečnická otázka, ale vyjádření skutečně nadčasového pedagogického záměru a souvisejících úvah, kterými předbíhal svou, resp i naši dnešní dobu. Šimek (1927: 135 – 137) např. uvažoval i takto: „Pro školu jsem sestavil zvláštní osnovu... Chtěl jsem také do školy zavést pojem cikánské cti, ale upustil jsem od toho. Za to chci, aby se využilo citu, kterého jest u dětí i dospělých mnoho, a který nevyužít, znamenal by pro školu ztrátu.“ (zvýraznila M.Z.)

30 Výčet obcí též Šimek, 1936: 355. Uvedená Lubňa je zřejmě omylem zaměněna za správně uváděnou Lubici u Kežmarku. Pozoruhodné je, že se nezmiňuje o Košicích.

Archivní prameny

Národní filmový archiv: Užhorod a jeho okolí 1922;
ZF 929 – Užhorod 1934 (výrobce: Bratři Deglové); ZF 337 – Užhorod 1937.

Archiv Českého rozhlasu: databáze AISPF – SI:P 10540 – Přednáška dr. J. Šim-
ka odvysílána 20. 12. 1936 v 17:15 – 17:20 „K desetiletí cikánské školy
v Užhorodě“.

Literatura

- DAVIDOVÁ, Eva. 1965. *Bez kolíb a šiatrov*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, ISBN: 83-004-65
- HORVÁTHOVÁ – ČAJÁNKOVÁ, Emília. 1964. *Cigáni na Slovensku*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, ISBN neuvedeno.
- HRBEK, Antonín, 2014. První cikánská škola v Užhorodu v letech 1924 – 1929. *Romano hangos* 5/2014, s. 4.
- JAMNICKÁ – ŠMERGLOVÁ, Zdeňka. 1955. *Dějiny našich cikánů*. Praha: Orbis, ISBN neuvedeno.
- KÁDNER, Otakar. 1929 – 1938. *Vývoj a dnešní soustava školství*, díl II, Praha: Sfinx, Bohumil Janda. 4 sv. ISBN neuvedeno.
- KUŠTĚK, VI. 2006. 80. výročie založenia cigánskej školy v Užhorodě. *Podkarpatská Rus* 1/2006, s. 7.
- LIÉGEOIS, Jean – Pierre. 1995. *Rómovia, cigáni, kočovníci*. Bratislava: Informačné a dokumentačné stredisko o Rade Európy. ISBN 80-967380-4-6.
- LÍPA, Jiří. 1957. Recenze na Zdeňka Jamnická-Šmerglová 1955. *Československá etnografie*, 1957, s. 314-317
- NEČAS, Ctibor. 2005. *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740-1945)*. Brno, Matice moravská.
- NOVÁKOVÁ, Marie. 1995. Cikánská škola v Užhorodu – (Disertační práce vypracovaná v roce 1938, k obhajobě předložena po roce 1945. Mírně zkráceno). *Romano džaniben* 3/1995, ISSN 1210-8545, s. 16-20.
- ŠTAMPACH František. 1927. Výchova a výučba cikánů v Č. S. R.. *Pedagogické rozhledy*, XXVII, 1927, s. 342-347.
- ŠTAMPACH, František., 1930. Duševní vývoj cikánského dítěte. *Pedagogické rozhledy*, XL, 1930, s. 295-297.
- ŠTAMPACH, František. 1933. *Dítě nad propastí*. Plzeň: Nákladem vědeckého nakladatelství M. Lábkové v Plzni. ISBN neuvedeno.
- JUROVÁ, A., ZUPKOVÁ, E. 2007. Rómovia v Košiciach v 1. ČSR v kontexte doby a regiónu (1918 – 1938). *Bulletin Muzea romské kultury* 16/2007, s. 105-111.
- SOMMER, K. 1994. Cikánská škola v Užhorodě. *Slezský sborník* 92 – 1994, ISSN 0037-6833 s. 106-112.
- ŠIMEK, J. 1927. Škola pro cikánské děti v Užhorodě. *Úchylná mládež*, III, 1927, s. 134-138.
- ŠIMEK, J. 1936. Školy pro cikánské děti. K desetiletému jubileu trvání cikánské školy v Užhorodě. *Věstník pedagogický* XIV, 1936, s. 352-355.